

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
(повне найменування вищого навчального закладу)

Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Методологічно-педагогічної роботи
А. В. Пантелеймонов

2018 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ
(повна навчальна дисципліна)

рівень вищої освіти бакалавр
галузь знань 10 – Природничі науки
напрямок 6.040104.Географія
освітня програма
спеціалізація Економічна та соціальна географія
вид дисципліни за вибором
факультет геології, географії, рекреації і туризму

2018 / 2019 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму

“30” серпня 2018 року, протокол № 10

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: д-р геогр. наук, професор К.А. Немець

Програму схвалено на засіданні кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства

Протокол від “28” серпня 2018 року № 11

Завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства

(підпис)

Немець Л.М.

(прізвище та ініціали)

Програму погоджено методичною комісією факультету геології, географії, рекреації і туризму

Протокол від “28” серпня 2018 року № 1

Голова методичної комісії факультету геології, географії, рекреації і туризму

(підпис)

Жемеров О.О.

(прізвище та ініціали)

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Перший проректор

“ _____ ” _____ 2018 р.

Робоча програма навчальної дисципліни
ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

спеціальність (напрямок) **6.040104 Географія**

факультет **геології, географії, рекреації і туризму**

2018 / 2019 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму

“ _____ ” _____ 2018 року, протокол № _____

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: д-р геогр. наук, професор К.А. Нємець

Програму схвалено на засіданні кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства

Протокол від “ _____ ” _____ 2018 року № _____

Завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства

(підпис) Нємець Л.М.
(прізвище та ініціали)

Програму погоджено методичною комісією факультету геології, географії, рекреації і туризму

Протокол від “ _____ ” _____ 2018 року № _____

Голова методичної комісії факультету геології, географії, рекреації і туризму

(підпис) Жемеров О.О.
(прізвище та ініціали)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «**Теорія і методологія географічної науки**» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки

бакалавра

(назва рівня вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня)

напряму **6.040104 Географія**

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни – сприяння формуванню у майбутніх фахівців з географії основних понять, категорій, теорій географії, підготовка випускників університету до адекватного сприйняття нових актуальних проблем та напрямків подальшого прогресу системи географічних наук, навчити їх бачити та розуміти сутність географічних процесів та явищ.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни:

- сформувати у студентів сучасні компетентності щодо теоретичних основ, рівнів знання і методології географічної науки;
- сформувати у студентів знання про об'єкт і предмет географії, зокрема суспільної географії;
- сформувати у студентів вміння застосовувати методологічний потенціал географії у конкретних дослідженнях і вирішенні конкретних проблем;
- сформувати у студентів компетентність стосовно використання сучасних методів і методології географічного дослідження для розробки комплексних територіальних, господарчих планів та проектів.

1.3. Кількість кредитів – 3

1.4. Загальна кількість годин – 90 (на заочній формі навчання 30 г. (2 лекц.) використано у 5 семестрі)

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Нормативна	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
4-й	3 - 4
Семестр	
7-й	6 - 7
Лекції	
24 год.	12 год. (2 г. у 6 семестрі)
Практичні, семінарські заняття	
24 год.	-
Лабораторні заняття	
-	-
Самостійна робота	
42 год.	76 год. (28 г. у 6 семестрі)
Індивідуальні завдання	
-	

1.6. Заплановані результати навчання:

знати:

основні етапи еволюції поглядів на об'єкт і предмет, зміст та задачі географічної науки; розуміти сучасну систему географічних наук; витoki та основні напрямки розвитку методології географічної науки; роль видатних вчених в розвитку теоретичних засад географії; основні етапи розвитку географічного пізнання та відповідні їм методи дослідження; географічні аспекти теорії взаємодії природи та суспільства; пріоритетні напрямки географічної науки в глобалізаційному світі; основні парадигми сучасної географії, основні наскрізні напрямки в сучасній системі географічних наук та проблеми управління географічними системами; гносеологічний та соціальний статус географії як науки та навчальної дисципліни; головні глобальні прогнози і сценарії розвитку цивілізації на близьке майбутнє; географічні принципи оптимізації відношень між суспільством та природою.

вміти:

пояснювати еволюцію поглядів на теорії і методологію географії, появу нових напрямків розвитку географічної науки та роль географічних досліджень в розвитку суспільства та взаємовідношень його з навколишнім світом; пояснювати еволюцію теорії географічної науки, роль окремих вчених в її розвитку, можливості застосування основних теоретичних положень в сучасних умовах; пояснювати основні географічні аспекти теорії взаємодії природи та суспільства; функції географічної науки; роль географії в науковому обґрунтуванні й практичному забезпеченні раціонального природокористування та охорони природи; сценарії розвитку цивілізації на близьке майбутнє; обґрунтовувати появу нових напрямків в теорії географічної науки, зокрема, геокібернетики; вміти визначати основні напрямки трансформації і задачі географічної освіти.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. Географія як система наук і об'єкт дослідження

Тема 1. Поняття про методологію географічної науки

Лекція 1. Поняття про методологію науки

Вступ до курсу. Проблеми географії в сучасному світі.

Роль методології в науковому пізнанні. Поняття методології науки за різними авторами. Класифікація методологічного знання. Завдання методології наукового пізнання.

Методологія як вчення про форми, способи та сутність наукового пізнання, всезагальна наука про знання. Категоріальний базис методології конкретної науки. Система основних методологічних принципів науки. Основні компоненти методології науки.

Рівні методологічного знання конкретної науки як цілісного вчення про методи пізнання та перетворення дійсності. Роль філософії в розвитку методології конкретної науки.

Проблемний підхід в науці (на прикладі суспільної географії). Наукове знання та його елементи. Поняття проблемної ситуації. Методологічні, метатеоретичні та методичні проблеми в суспільній географії.

Система рівнів пізнання: емпіричний, теоретичний, методологічний, філософський, різниця між ними. Критерії практики в географічних дослідженнях. Фундаментальні, пошукові та прикладні географічні дослідження.

Лекція 2. Об'єкт та предмет географічної науки

Об'єкт та предмет географії (за різними авторами). Філософсько-методологічне обґрунтування проблеми взаємодії природних та соціально-економічних утворень. Специфіка об'єкта дослідження географічних наук на стику природничих, суспільних та технічних наук. Об'єктно-предметна основа сучасної географії.

Визначення предмету географії різними науковими школами. Природно-географічні системи (геосистеми). Людина як об'єкт вивчення в географії. Соціогеосистеми, їх ієрархія і особливості.

Тема 2. Еволюція поглядів на об'єкт і предмет географії та наукові школи

Лекція 3. Розвиток географічного знання

Еволюція поглядів на об'єкт, предмет, зміст, задачі географічної науки, починаючи з давніх часів. Витоки географії в античні часи. Епоха Великих Географічних відкриттів. Основні віхи і персоналій у розвитку географії з пізнього середньовіччя до середини XIX ст. Сучасне визначення географії. Проблема цілісності географічної науки. Основні причини посилення диференціації географічної науки, починаючи з другої половини XIX століття. Роль німецької географічної школи XVIII – XIX ст. у розвитку методології географії (І. Кант, О. Гумбольдт, Ф. Геттнер та інші). Об'єктивна закономірність сполучення процесів диференціації та інтеграції географічної науки в XX столітті.

Лекція 4. Наукові школи в сучасній географії та її місце у системі наук

Основні наукові школи в світовій географії. Географічні наукові школи в Україні (на прикладі суспільної географії).

Географія серед інших природничих та суспільних наук. Структура географічного знання. Е. Алаєв про класифікацію географії. Сучасна система географічних наук, процеси диференціації, інтеграції в географії, структурна організація сучасної географії. Підсистема фізико-географічних та суспільно-географічних наук. Нові напрямки розвитку географічної науки. Загальногеографічні науки. Проблема формування єдиної комплексної географії. Роль сучасних географічних досліджень в пізнанні об'єктивного світу.

Тема 4. Методологічні основи сучасної географії

Лекція 5. Методологія наукового пізнання в географії

Методологія наукового пізнання в географії, її витоки та основні напрямки. Загальні проблеми організації наукового дослідження в географії. Поняття процесу пізнання і побудова програми дослідження.

Основні методологічні принципи в географії. Загальні методологічні підходи в географії: географічний, системний, синергетичний, інформаційний, історичний. Хорологічна концепція і хорологічний підхід, як основа сучасної географії.

Система методів географічного дослідження, їх класифікація. Теоретична географія (Бунге, Докучаєв, Будико, Алаєв, Арманд, Калеснік, Анучін). Основи теорії суспільної географії (Топчієв, Шаблій, Олійник, Степаненко та інші українські соціоекономгеографи).

Основні просторові географічні поняття. Часові шкали в природничих науках, час в географії (соціальний, історичний, періодичність соціальних явищ тощо).

Лекція 6. Система методів сучасної географії

Методи інформаційного забезпечення географічних досліджень (методи безпосередніх польових спостережень, дистанційні методи). Картографічний метод та його розвиток і застосування в географічних дослідженнях. ГІС-технології. Сучасні методи географічних досліджень (математичні, моделювання, математико-статистичні, систематизації, порівняльні тощо). Єдність традиційних та новітніх методів в географічних дослідженнях.

Районування як метод географічного синтезу. Проблеми інтеграції та наукового синтезу в географії. Розвиток принципів районування, як засобу розподілу геохорії на окремі просторові одиниці. Районоутворюючі фактори та принципи. Погляд на сполучення окремих одиниць. Основні географічні закони і закономірності (широтна зональність, висотна поясність, азональність, природні територіальні комплекси, соціально-економічні територіальні системи і комплекси, економічне районування тощо). Значення районування для пізнання специфічного, особливого, загального в природі, господарстві, населенні, культурі.

Розділ 2. Основні прикладні теорії суспільної географії***Тема 1. Теорія просторового розвитку в соціально-економічній географії****Лекція 8. Система закономірностей та законів у суспільній географії*

Теоретики соціально-економічної географії про основні її закономірності (Алаєв, Саушкін, Родоман, Ниммик, Пістун, Топчієв, Шаблій та інші). Поняття закону та закономірності. Система законів та закономірностей в суспільній географії. Динамічні, статистичні, емпіричні, теоретичні закони суспільної географії. Класифікація законів суспільної географії за О. Шаблієм. Система суспільно-географічних законів. (Ниммик, Алаєв, Пістун, Шаблій).

Закон пропорційного розвитку компонентів економіко-географічного комплексу. Закон раціональних територіальних зв'язків. Закон територіальної концентрації продуктивних сил. Закон територіальної диференціації продуктивних сил. Основні закони структури та відповідності Регіональні дослідження. Поняття економічного та соціально-географічного районування, територіально-промислового комплексу, територіальної соціально-економічної системи, територіальної організації суспільства, єдиної системи розселення. Концепція Тюнена про концентричні сільськогосподарські зони навколо міст тощо.

Тема 2. Теорія взаємодії суспільства і природи.*Лекція 9. Розвиток географічних уявлень про взаємодію людини і природи*

Еволюція географічних уявлень про взаємодію людини та природи. Географічний детермінізм і географічний нігілізм. Проблемні питання впливу географічного середовища на життя людей та господарський розвиток суспільства. Екологічний напрямок в географії. Природні ресурси та природно-ресурсний потенціал. Екологічний потенціал території. Географія населення та екологічний потенціал ландшафту. Географізація комплексу екологічних дисциплін. Географічні імперативи. Територіальні еколого-географічні проблеми та ситуації.

Вплив географічного середовища на систему розселення. Оптимальні та екстремальні умови життєдіяльності людей. Щільність населення в залежності від умов географічного середовища. Основні ареали розселення. Географія населення в системі економічної і соціальної географії. Про систему прогнозних моделей в географії населення.

Тема 3. Вплив географічного середовища на суспільство*Лекція 10. Географічне середовище і господарство*

Геологічний, біологічний та антропогенний кругообіги речовини, енергії та інформації, їх роль, важливість і умови гармонізації.

Господарське освоєння території і географічне середовище. Основні типи господарського освоєння території. Критерії інтенсивності освоєння території. Антропогенні природні процеси в геосистемах. Порушення гравітаційної рівноваги в геосистемах. Зміна вологого обороту та водного балансу. Порушення біологічної рівноваги та біологічного кругообігу речовин. Техногенна міграція елементів в геосистемах. Зміна теплового балансу в геосистемах. Оцінка ступеню антропогенного порушення ландшафтів. Планування територій.

Тема 4. Перспективи розвитку географії в умовах глобалізації.*Лекція 11. Географія і глобальні проблеми людства.*

Географічна наука і глобальні проблеми сучасності. Глобальні прогнози і сценарії розвитку цивілізації на близьке майбутнє. Організація території і культурний ландшафт. Відповідь географії на глобальні проблеми людства. Географічні принципи оптимізації відношень між суспільством та природою. Географія і суспільство. Функції географічної науки.

Області застосування географічних знань: освіта, польові дослідження, проектування, планування, прогнозування, експертиза тощо. Ускладнення прикладних, теоретичних, методологічних задач географії. Географія в сучасному світі. Основні наскрізні напрямки в сучасній системі географічних наук. Географізація мислення на рубежі нового тисячоліття. Міжнародне співробітництво в галузі географії.

Зростаюча роль географічних знань у світі.

Лекція 12. Нові завдання географії та пріоритетні напрями розвитку географії

Ускладнення взаємодії в глобальній та регіональній системах "населення-господарство-природа". Нові практичні завдання географії. Проблема управління географічними системами, поява геокібернетики. Основні тенденції розвитку географічної науки. Розвиток інформаційних і ГІС-технологій. Роль географії в науковому обґрунтуванні та практичному забезпеченні раціонального природокористування та охорони природи. Пріоритетні напрямки географії в глобалізаційному світі.

Основні парадигми розвитку географії: парадигма стійкого розвитку; ноосферно-екологічна парадигма; просторово-часова парадигма; парадигма регіонального розвитку. Проблемні питання суспільної географії у майбутньому. Світоглядно-освітній статус географії в інформаційному суспільстві. Гносеологічний і соціальний статус географії. Задачі та трансформація географічної освіти.

Поняття про соціальний, суспільний простір. Міри простору. Багатовимірний ознаковий (фазовий) простір і його застосування в суспільній географії. Методи багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів. Моделювання траєкторії розвитку соціогеосистем у фазовому просторі. Моделювання полів взаємодії соціогеосистем та суспільно-географічних об'єктів.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	ср		л	п	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1. Географія як система наук і об'єкт дослідження												
Тема 1. Поняття про методологію географічної науки	13	4	4			5	17	2				15
Тема 2. Еволюція поглядів на об'єкт і предмет географії	13	4	4			5	16	1				15
Тема 3. Методологічні основи сучасної географії	12	2	4			6	16	1				15
<i>Коньтрольна робота</i>	2	2										
<i>Разом за розділом 1</i>	40	12	12			16	49	4				45
Розділ 2. Основні прикладні теорії суспільної географії												
Тема 1. Теорія просторового розвитку в соціально-економічній	8	2	2			4	13	2				11

географії											
Тема 2. Теорія взаємодії суспільства і природи	8	2	2			4	13	2			11
Тема 3. Вплив географічного середовища на суспільство	13	2	2			9	13	2			11
Тема 4. Перспективи розвитку географії в умовах глобалізації	21	6	6			9	20	2			18
<i>Разом за модулем 2</i>	<i>50</i>	<i>12</i>	<i>12</i>			<i>26</i>	<i>59</i>	<i>8</i>			<i>51</i>
Усього годин	90	24	24			42	90	12(14)			76

4. Теми практичних і семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	Оцінка (бали)
1	Розвиток та трансформація наукових понять суспільної географії, зокрема, «система» та «комплекс», «розміщення», «організація», «територіальна організація господарства» та «структура господарства» в роботах видатних вчених-географів (Саушкіна, Аласва, Пістуна, Топчієва, Шаблія та ін.).	2	2
2	Аналіз робіт Л.М. Гумільова про етногенез з точки зору розвитку географічної науки.	2	2
3	Аналіз роботи В.І. Вернадського «Размышление натуралиста: Научная мысль как планетное явление» з точки розвитку методології географічної науки. Значення для суспільної географії ідей В.І. Вернадського.	2	2
4	Аналіз роботи І.О. Стабона «Географія»	2	1
5	Моделювання в географії (роботи О. Топчієва, М. Пістуна, О. Шаблія). Робота Чорлі і Хаггета «Моделі в географії».	2	2
6	Хорологічна концепція та хорологічний підхід в географії на основі аналізу робіт Гетнера	2	1
7	Погляди Гіппократа, Аристотеля, Монтеск'є, Ратцеля, Тейлора на взаємодію суспільства і природи	2	2
8	Питання теорії антропогенної трансформації геосистем в роботах Дарвіна, Ламарка, Реклю, Восійкова, Докучаєва, Вернадського.	2	1
9	Територіальні моделі розміщення господарства (Закон кілець Тюнена, закон ґраток Кристаллера та ін.)	2	2
10	Географія населення і прогнозні моделі (за роботою С. Ковальова – про методичні рекомендації опису сільських населених пунктів, 2003, с 238).	2	1
11	Аналіз робіт О. Топчієва, зокрема, «Пространственная организация географических комплексов и систем» з точки зору географічного аспекту взаємодії суспільства та природи.	2	2
12	Проблемні стратегії-ситуації суспільної географії у роботах О. Топчієва	2	2
	Разом	24	20

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин
1	Ознайомлення з ідеями наукової школи Докучаєва XIX ст. та його учнів: Краснова, Морозова, Висоцького	6
2	Вивчення основних положень теоретичної географії (Бунге, Докучаєв, Будико, Алаєв, 11рмад, Калєсник, Анучін)	6
3	Вивчення основних географічних законів і закономірностей (широтна зональність, висотна поясність, азонність, природні територіальні комплекси, соціально-економічні територіальні системи і комплекси, економічне районування тощо)	6
4	Ознайомлення з інформаційною концепцією взаємодії суспільства і природи	6
5	Вивчення основних законів (динамічні, статистичні, емпіричні, теоретичні закони) суспільної географії. Класифікація законів суспільної географії за О. Шаблієм. Система суспільно-географічних законів (Ниммик, Алаєв, Пістун, Шаблій)	6
6	Ознайомлення з основними тенденціями розвитку географічної науки	6
7	Опрацювання матеріалу за темою «Розвиток інформаційних і ГІС-технологій»	6
	Всього	42

6. Індивідуальне завдання - немає

7. Методи контролю

- Усне опитування (індивідуальне, комбіноване, фронтальне) на практичних заняттях.
- Перевірка звітів з практичних робіт;
- Тестове опитування та письмовий контроль (контрольна робота).
- Екзамен.

8. Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання			Екзамен	Сума
Практичні заняття	Контрольна робота, передбачена навчальним планом	Разом		
20	30	50	50	100

Умови допуску студента до підсумкового семестрового контролю:

- виконання всіх практичних робіт;
- виконання контрольних робіт.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
	для екзамену	для заліку
90 – 100	відмінно	зараховано
70-89	добре	
50-69	задовільно	
1-49	незадовільно	не зараховано

9. Рекомендована література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. М.: Мысль, 1983. 350 с.
2. Баранский Н.Н. Научные принципы географии: Избр. тр. М.: Мысль, 1980. 239 с.
3. Баранский Н.Н. Становление советской экономической географии: Избр. тр. М.: Мысль, 1980. 288 с.
4. Герасимов И.П. Советская конструктивная география: Задачи, подходы, результаты. М.: Наука, 1976. 207 с.
5. Саушкин Ю.Г. История и методология географической науки: Курс лекций. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1976. 421 с.
6. Вернадский В.И. Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. М.: Наука, 1965. 372 с.
7. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. М.: Наука, 1988. 519с.
8. Гвоздецкий Н.А. Основные проблемы физической географии. М.: Высш. шк. 1979. 222 с.
9. География в Московском университете. М.: Изд-во Моск. унта, 1988. 214с.
10. Голубчик М.М., Евдокимов С.П., Максимов Г.Н. История географии. Смоленск: Изд-во Смоленского гум. ун-та, 1998. 224 с.
11. Забелин И.М. Мудрость географии. М.: Просвещение, 1986. 192 с.
12. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х., 2003, 383с.
13. Немец К.А., Немец Л.М. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: Монографія. Харків: РВВ ХНУ, 2013. – 189 с.
14. Немец К.А., Немец Л.М. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу / Навчальний посібник // К.А. Немец, Л.М. Немец. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 170 с.
15. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография / Константин Аркадьевич Немец. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с.
16. Немец Л.М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні / Л.М. Немец, Я.Б. Олійник, К.А. Немец. – К. – Харків: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
17. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2001. - 560 с.
18. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
19. Мороз С.А., Онопрієнко В.І., Бортник С.Ю.. Методологія географічної науки: Навчальний посібник. - Київ: Заповіт, 1997. – 333 с.